

ÜNLEMLERİN SESLENMELERİ KUVVETLENDİRİCİ İŞLEVLERİ

Dr. Cengiz ALYILMAZ

Verici ile alıcı / hatip ile muhatap arasında iletişimin sağlanabilmesi için bir duruma (situation) ihtiyaç vardır. Seslenmeler (hitaplar) / seslenme grupları (hitap grupları), söz konusu iletişimin gerçekleşmesinde **uyaran / uyarıcı / dikkat çekici** görevini üstlenirler. Yani verici, alıcıya mesajı sözlü veya yazılı olarak iletirken önce ona seslenir / hitap eder ve onu bu seslenmeler vasıtasıyla iletişim ortamına çekerek mesajını iletir / bilgiyi aktarır.

Seslenmeler / seslenme grupları vericinin ve alıcının durumlarına, birbirleriyle olan münasebetlerine ve mesajın niteliğine uygun olarak seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılırlar. Seslenmeleri / seslenme gruplarını kuvvetlendirmek, pekiştirmek ve vurgulamak amacıyla kimi zaman işaretli, kimi zaman da işaretli (nonmarque (Ø)) olarak kullanılan ünlemler, gerçekte görevli dil öğeleri olmalarına rağmen, seslenmelerle / seslenme gruplarıyla adeta belirten belirtilen / tamlayan tamlanan ilişkisi kurarlar.

Ünlemler ve seslenmeler arasındaki söz konusu bu ilişki yazılı ve sözlü dile aşağıdaki yapılarda aktarılmaktadır:

1- ünlem / ünlem grubu + seslenme / seslenme grubu

2- ünlem / ünlem grubu + seslenme / seslenme grubu + seslenme eki / seslenme edatı

3- ünlem / ünlem grubu + ø

4- ø + seslenme / seslenme grubu + ø

5- ø + seslenme / seslenme grubu + seslenme eki / edatı

1- ünlem / ünlem grubu + seslenme / seslenme grubu: Bu tür yapılarda seslenme ünlemlerinin seslenmelerle / seslenme gruplarıyla adeta belirten belirtilen / tamlayan tamlanan ilişkisi kurdukları açıkça görülür.

a Dirse Han: ey Dirse Han!

- Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Öğrt. Üyesi

ay braman baxşı: ey Braman Bahşı!
Ay braman baxşı negü boltung!

Türkische Turfantexte 110

aya dost: ey dost!
aya dost biliglig izin izlegil

Atebetü'l - Hakayık 225

mere kavat oğlu kavatlar: bre kavat oğlu kavatlar!
Mere kavat oğlu kavatlar ata turur iken ogul ilin mi öperler?

Dede Korkut Kitabı 746

ey Türk Gençliği
Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen. Türk istiklâlini. Türk Cumhuriyetini.
ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mustafa Kemal ATATÜRK

ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten eddat inerek öpse o pak alını değer

Mehmet Akif ERSOY

ya Rabb!
Ya Rabb ne eksilirdi derya-yı izzetinden

Ziya Paşa

hey arkadaş!
Hey arkadaş ne yaptığını zannediyorsun sen?

ola baba!
Ola baba ne diyirsiniz. öläx mi?

behey kara gözlü yar!
Behey kara gözlü yar niçin çevredersin?

2- ünlem / ünlem grubu + seslenme / seslenme grubu + seslenme eki / seslenme edatı: Bu tür yapılarda seslenme ünlemleriyle birlik oluşturan seslenmeler / seslenme grupları, daha fazla vurgulanmak amacıyla üzerlerine bir de seslenme bildiren ek / edat alırlar. Söz konusu seslenme ek / edatlarının bir kısmının alınma olduğu, diğer bir kısmının da Türkçe iyelik eklerinden oluştuğu görülür.

ay + yekler + e : ey şeytanlar!

Ay yeklere çin kirtü alp katıg erser sizler mini birle süngüşgeli anuk turunglar.

Uıgurca IV A Çaştani Bey Hikâyesi 82

ay + içilerim+ e : ey kardeşlerim!

Ay içilerime biz kamagun amtı isig özümüzke etözümüzke ertingü ilinmiş yapşınmış biz

Altun Yaruk 61111

ay + buyruk+ a : ey kumandanlar!

Ay buyruka amrak atayım maxasatvı kanta ermiş tip yarlıkkadı

Altun Yaruk 6246

aya + açıg emgek + e : Ey dert ıstrap!

Türkische Turfantexte X409

ya + Rabb+ena!

Ya Rabbena. men gazat kıldım

Nehçü'l- Feradis

ya + Rabb+i!

Ya Rabbî özümni emgetip takı sening ilmüngni hasıl kıldım

Nehçü'l- Feradis

ey + Bâr Xûdâ+yâ!

Ey Bâr Xûdâyâ kaçan kim bu hal biz miskinlerke kelür bolsa sening rahmating ve magfirating ferışteleringni bizke ida bergil.

Nehçü'l- Feradis

ey + Allah+i+m!

Ey Allahım gerek sen onu perişan edesen.

a+ kardeş+i+m!

A kardeşim, yaptığın doğru mu senin?

3- ünlem / ünlem grubu + ø: Görevleri, seslenmeleri / seslenme gruplarını kuvvetlendirmek / pekiştirmek ve vurgulamak olan seslenme ünlemlerinin seslenmelerin işaretsiz (ø) kullanıldıkları durumlarda seslenmelerin görevlerini de üstlendikleri görülür. Bu tür yapılar, daha ziyade alıcının belirsiz

olduğu veya verici ile alıcı arasında itilafın söz konusu olduğu durumlarda ortaya çıkar.

mere + ø

Mere, ne heybetli kocasın digil !

Dede Korkut Kitabı 1581

ey + ø

Ey, başına dir öğün Allahu iste bugün!

Eflakî Dede

hey + ø

Hey, kim var orada ?

hişt + ø

Hişt, beni oraya getirme !

aya + ø

Aya, hara gedirsen?

4- ø + seslenme / seslenme grubu + ø: Dilimizde en köklü ve en yaygın kullanıma sahip olan bu tür yapılarda, seslenmelerden önce gelen seslenme ünlemleri ve seslenmelerin üzerlerine getirilen seslenme eki / edatları işaretsiz (ø) olarak kullanılır ve seslenmeler / seslenme grupları bunların işlevlerini de üstlenir.

ø + türük begler bodun + ø : ey Türk beyleri (ve) milleti!

türük begler bodun bum eşiding

Köl Tigin Yazıtı Güney 10

ø + tabgaç + ø : ey Çin (milleti) / Çin(li) !

tabgaç biridin yan teg

Bilge Tonyukuk Yazıtı 11

ø + bilig bilmez kişi + ø : ey cahil insan!

bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yagru barıp öküş kişi öltüg

Bilge Kağan Yazıtı Kuzey 6

ø + Depegöz + ø : hey / ey Depegöz!

Kara evren kopdu. **Depegöz!***

Dede Korkut Kitabı 2248

ø + dostlar + ø : ey Dostlar!
Dostlar mahrem dip ilge râz ifşa kılmangız

Ali Şîr Nevayî

ø + cihanun devleti paşa+ ø : ey dünyanın devleti paşa!
Cihanun devleti paşa. saadet birle çok yaşa

Ahmed Dâ'î

ø + Said + ø : ey Said!
Said. sen sözünü câhile dime
Ne bilür şekkeri dağdaki hayvan

Said Emre

ø + arkadaş+ ø : ey / hey arkadaş!
Arkadaş ! Yurduma alçakları uğratma, sakın.

Mehmet Akif ERSOY

ø + Ahmet + ø : hey Ahmet!
Ahmet canımı sıkma da gel buraya

ø + emi emi + ø : hey amca amca!
emi emi. anoni gaça satırsan ?

* İşaretli veya işaretsiz seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılan seslenmeler, verici ile alıcının durumlarına, bir birleriyle olan ilişkilerine ve mesajın niteliğine uygun olarak cümle içinde zaman zaman devrik kullanılırlar. Seslenmeleri / seslenme gruplarını yeniden kuvvetlendirmek, vurgulamak ve cümleler arasında ahengi sağlamak amacıyla baş vurulan bu tür kullanımın örnekleriyle sık sık karşılaşılmaktadır. Bu cümlede de "Depegöz" kelimesi anılan sebeplerden dolayı devrik kullanılmıştır. Standart Türkiye Türkçesi'de de örnekleri çoktur.

Örnek : Niye geç kaldın, Hasan?
Ne söylüyorsun, a benim canım evladım?

5- **ø + seslenme / seslenme grubu + seslenme eki / edatı**: Bu tür yapılarda seslenme ünlenleri işaretli (ø) olarak kullanılır. Seslemeler ise, üzerlerine seslenme ek / edatlarını alarak vurgulanırlar. Söz konusu yapılarda vurguyu artırmak amacıyla kullanılan seslenme ek / edatlarının bir kısmının alınma olduğu, diğer bir kısmının da Türkçe iyelik eklerinden (genellikle de I. teklik şahıs ekinden) oluştuğu görülür.

ø + ø ögler+i+ m: ey / hey annelerim!

ø + ø ekeler+i+ m: ey / hey ablalarım!

ø + ø kelingün+ü+ m: ey / hey gelinlerim!

ø + ø kuunçuyar+ı+ m: ey / hey prenseslerim!

...**öglerim ekelerim kelingünüm kuunçuyarım** bunça yime tirigi küng
boltaçı erti(giz)

Köl Tigin Yazıtı Kuzey 10

ø + mung + ay : ey dert!

ø + mung + ay: ey dert!

mung ay mung ay yitürmiş men isig sever amrak atayımın

Altun Yaruk 62310

ø + cân+ â : ey sevigili!

Ezelden şah-ı aşkun bende-i fermanıyuz cânâ

Mahabbet mülkinün sultân-ı âli-şanıyuz cânâ

Bâki

ø + biçâre Nedim+ â : ey biçare Nedim!

Benzer ki bu dildâr-ı cefâkar senindir biçâre Nedimâ

Nedim

ø + İlah + î: ey Allah'ım!

Ruhumun senden, **İlahî**, şudur ancak emeli

Mehmet Akif ERSOY

ø + Allahu+m : ey Allah'ım!

Allahım neydi günahım!

BİBLİYOGRAFYA

- ADİLOV M. İ. vd., *İzahlı Dilçilik Terimleri Sorgu Lügeti*, Bakü 1989.
- ARAT Reşit Rahmeti, *Atebettü'l - Hakayık*, TDK Yay. No : 32, Ankara 1992.
- ATABAY Neşe vd., *Sözcük Türleri*, TDK Yay. No : 421, Ankara 1983.
- BANGUOĞLU Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay. No : 528, Ankara 1986.
- BOZKURT Fuat, *Türkiye Türkçesi*, İstanbul 1995.
- DİZDAROĞLU Hikmet, *Tümcebilgisi*, Ankara 1976.
- ECKMAN Janos -TEZCAN Semih - ZÜLFİKAR Hamza, *Nehcü'l-Feradis Tıpkıbasım ve çevriyazı*, TDK Yay. No : 518, Ankara 1995.
- ERGİN Muharrem (Prof.Dr.), *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay, İstanbul 1983.
- , *Dede Korkut Kitabı I-II*, TDK Yay. No : 219, Ankara 1991.
- GABAIN A.Von, *Eski Türkçe'nin Grameri*, TDK Yay, Ankara 1988., (Çev. Mehmet AKALIN).
- GEMALMAZ Efrasiyap (Prof. Dr.), *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri*, Erzurum 1982.
- GENCAN Tahir Nejet, *Dilbilgisi*, TDK Yay. Ankara 1979.
- HACIEMİNOĞLU M. Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul 1984.
- KAYA Ceval, *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara 1994.
- KOÇ Nurettin, *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul 1990.
- KORKMAZ Zeynep (Prof.Dr.), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay. No: 575, Ankara 1992.
- NADALYEV V.M. vd., *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad 1969.
- ŞİMŞEK Rasim, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi Tümceler -Belirtme Öbekleri - Çözümlene*, Trabzon 1987.
- TEKİN Talat (Prof. Dr.), *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul 1995.
- TİMURTAŞ Faruk Kadri (Prof. Dr.), *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer- Metin- Sözlük*, İstanbul 1994.
- ZÜLFİKAR Hamza (Prof. Dr.), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, TDK Yay. No: 628, Ankara 1995

